

Стоянова Г. М.

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра культурології,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

ПАМ'ЯТЬ ПРО МОРЕ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ОДЕСИ

Одеса традиційно постає як місто, чия історія, економіка та культурна ідентичність нерозривно пов'язані з морем. Водночас море у міському контексті виступає не лише як географічний чи економічний чинник, а як важливий елемент культурної пам'яті, що формує символічний образ міста. У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз того, яким чином пам'ять про море впливає на формування культурного образу Одеси та її сприйняття як всередині міської спільноти, так і поза її межами.

Теоретично дослідження спирається на концепції культурної пам'яті, розроблені Яном Ассманом та Аляйдою Ассман, які трактують пам'ять як соціально організований процес збереження та передачі значущого минулого через систему символів, текстів і культурних практик [6; 1]. Концепція «місць пам'яті» П'єра Нора дозволяє аналізувати, яким чином пам'ять закріплюється у просторі через символічно навантажені об'єкти та локації [3]. У контексті українських досліджень доцільно враховувати підходи Ярослава Грицака та Оксани Кісь, які розглядають культурну пам'ять як важливий чинник формування ідентичності та соціокультурних уявлень [2; 4].

У межах зазначених теоретичних підходів море постає не як географічний об'єкт, а як складний культурний конструкт, що набуває значення через практики осмислення, репрезентації та переживання. Пам'ять про море в Одесі реалізується у кількох взаємопов'язаних вимірах, що формують цілісне уявлення про місто як «морський простір».

Перший вимір – просторово-матеріальний. Море інтегроване у міський ландшафт через портову інфраструктуру, архітектуру, топоніміку та систему символічних об'єктів. Порт, морський вокзал, узбережжя, спуск до моря, міські пляжі, пам'ятники –

усе це виступає своєрідними «місцями пам'яті», які закріплюють зв'язок міста з морем і водночас транслиують певні культурні смисли. Наприклад, Морський вокзал, Приморський бульвар, Матроський узвіз – ці топоніми напряму підкреслюють зв'язок з морем. У випадку з пам'ятниками, слід окремо згадати пам'ятник Невідомому матросу та пам'ятник Дружині моряка на Морському вокзалі. Пам'ятник Невідомому матросу репрезентує героїчний і колективний вимір морської пам'яті, пов'язаний із воєнною історією та образом моряка як захисника. Водночас пам'ятник «Дружині моряка» біля Морського вокзалу акцентує інший аспект – повсякденний і емоційний досвід, пов'язаний з очікуванням, розлукою та підтримкою. Пам'ятників дружині моряка/рибака не так вже й мало по світу, але, мабуть, закономірно, що самий ліричний і найкращий з них пам'ятник «Дружині моряка» розташований саме в Одесі. У випадку з пляжами – це не просто рекреаційний простір, а й місце безпосереднього переживання моря, де культурна пам'ять переходить у тілесний і повсякденний досвід. Згідно з вищезазначених випадків міський простір функціонує як матеріальний носій пам'яті, що постійно відтворює образ Одеси як морського міста. Таким чином, у міському просторі співіснують різні моделі пам'яті про море – офіційна, героїзована, колективна та приватна, що разом формують багатовимірний культурний образ Одеси.

Другий вимір – наративний. Пам'ять про море активно репрезентується через літературу, фольклор, гумор, пісенну традицію та медіа. У цих наративах море постає як простір свободи, пригод, ризику та відкритості світу. Воно стає центральним елементом міського міфу, який формує уявлення про Одесу як особливий культурний простір. Через повторюваність образів і сюжетів відбувається закріплення певної моделі сприйняття міста, де море виступає ключовим символом. Показово, що вже на початку XX століття в Одесі видавалася газета «Моряк», а у пізніший період традицію медійного простору для моряків продовжила газета «Моряк України». Сьогодні майданчиком для спілкування моряків стали соцмережі, де

зайняв своє місце «Моряк України» поруч з іншими цифровими платформами для задоволення як професійних, так і особистих потреб моряків.

Третій вимір – соціально-практичний. Пам'ять про море підтримується через повсякденний досвід мешканців, передусім моряків та їхніх родин. Специфіка професії моряка – тривала відсутність, мобільність, робота у транснаціональному середовищі формує особливі моделі комунікації, очікування та адаптації. У цьому контексті важливу роль відіграють дружини моряків, які стають носіями специфічного досвіду «життя між берегом і морем» [5]. Це дозволяє розглядати їх як окрему соціокультурну групу – носія специфічної форми міської пам'яті. Щодо повсякдення мешканців міста слід згадати й певну «культуру відвідування пляжу», адже пляж для одеситів – це не лише частина ландшафту міста, а й те місце, де формуються особливі культурні практики. Саме через такі соціальні практики пам'ять про море не лише зберігається, а й постійно відтворюється у нових формах.

Четвертий вимір – повсякденно-символічний. Море присутнє у мовних практиках, метафорах, візуальних образах, міській символіці та брендингу. Воно виступає своєрідним культурним кодом, який визначає спосіб репрезентації міста як у внутрішньому, так і у зовнішньому дискурсі. Назви закладів, туристичні образи, сувенірна продукція – все це відтворює і закріплює морську ідентичність Одеси. Наприклад, гастрономічні практики (заклади типу «Тюлька» чи «Гамбрінус») поєднують візуальні та кулінарні образи моря, демонструючи, як морська тематика інтегрується у повсякденну культуру міста. У цих закладах не лише інтер'єр пов'язаний із морем – фігурки моряків і морячок, зображення риб чи стилізовані елементи морського середовища, – але й меню безпосередньо відтворює морську символіку. У «Тюльці» це різноманітні страви з риби (тюлька, оселедець, форшмак, смажені бички тощо), тоді як у «Гамбрінусі» морська тематика поєднується з особливою вербальною подачею меню, що набуває рис культурного тексту. Водночас не лише в ресторанній сфері, а й в домашньому раціоні одеситів неодмінно

присутні страви з продуктів моря. Ну а легендарний «Привоз» – це місце, де споживачу пропонується найрізноманітніший вибір морепродуктів. Таким чином, гастрономічні практики виступають ще одним засобом репрезентації та трансляції пам'яті про море у повсякденному житті міста. Щодо символів та туристичної продукції, можна зазначити, що без якорю ніде не обходиться, чи то рятувального кола, або ж смужок тільника чи самого зображення моряка. Туристам навіть пропонують консерви з «одеським повітрям». Серед популярних туристичних маршрутів в Одесі вагоме місце посідає саме відвідування маяку. Морська символіка проявляється не лише у матеріальних об'єктах чи туристичній продукції, а й у сфері масової культури. Зокрема, назва та символіка футбольного клубу «Чорноморець» відсилає до морської ідентичності міста, демонструючи, як образ моря інтегрується у різні сфери міського життя, зокрема спортивну. Це свідчить про широту функціонування морської тематики як культурного коду Одеси. У цьому контексті туристична символіка виступає не лише елементом репрезентації міста, а й механізмом відтворення та популяризації культурної пам'яті про море.

У сучасних умовах пам'ять про море зазнає суттєвих трансформацій. Глобалізаційні процеси, розвиток цифрових комунікацій та воєнний контекст змінюють не лише економічну роль моря, а й його символічне значення. Якщо раніше море асоціювалося передусім із романтикою, відкритістю та можливістю подорожі, то сьогодні до цього додаються нові смисли – ризик, невизначеність, розрив між домом і місцем роботи, передусім для моряків. Це призводить до переосмислення ролі моря у культурному образі Одеси та формування нових наративів.

Отже, пам'ять про море виступає однією з ключових основ формування культурного образу Одеси. Вона поєднує просторові, наративні, соціальні та символічні виміри, забезпечуючи тяглість міської ідентичності та водночас відкритість до змін. Образ Одеси як морського міста є не лише результатом її географічного положення, а наслідком тривалого процесу культурного

осмислення моря як символу, досвіду та пам'яті.

Список використаної літератури

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті, пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2012, 440 с.
2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021.
3. Іщенко Є. О. Концепція «місць пам'яті» П'єра Нора в контексті досліджень про колективну пам'ять // Питання культурології, (36), 2020, С. 49–59. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221044>.
4. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі. Львів, 2012.
5. Стоянова Г. М. Між суходолом і морем: трансформація системи комунікацій українських морячок // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки, 2025, Вип. 41, С. 137–144. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-12>.
6. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization. Cambridge University Press, 2011.